

Kulturmiljø
Landskabstype
Tema
Tid
Emne

Elmelunde
Ager, bakkeland og overdrev
Bosætning, industri/håndværk
1880-i dag
Landevejs- og oplandsbyer

Kulturmiljøets hovedtræk

Elmelunde ligger højt placeret på alfarvej mellem Stege og Møns Klint og kan ses langvejs fra. I det hele taget er byen præget af vej: i dag er det hovedvejen til Klinten, der dominerer. Tidligere gik turen til Klinten ad Kirkebakken, og en bydel opstod der. Oprindeligt var landsbyen opbygget omkring landsbygaden i den nordlige del af byen.

Kulturmiljøets hovedtræk er således sporene af denne udvikling – en tredelt størrelse, som underbygges af terrænet og bebyggelsernes aldre.

1: Kirkeområdet med det tidligere alderdomshjem overfor.

2: Bebyggelsen fra det 20. århundredes begyndelse langs den gamle Klintevejs føring syd om kirken.

3: Den oprindelige landsbygade, beliggende nord for kirken.

Sammenhæng med:

Damme/Askeby, Bogø By, Svensmarke, Keldbylille, Udby, Råbymagle

Bevaringstilstand:

Bevaringstilstanden er vekslende fra en yderst velbevaret kirke og kirkegård til forsømte landsbyhuse. Sporene af byudviklingen er aflæselige og hvert element veldefineret; dog med overlap ved det tidligere alderdomshjem, som er point de vue for kig både i den nye og den gamle landevejsby.

Bærende bevaringsværdier:

Kirken og kirkegården med mur og portal omkring samt de grønne plæner, der giver en rolig baggrund, har bærende værdi som de tre bydeles fælles omdrejningspunkt.

Samhørigheden mellem bygningerne, det tidligere alderdomshjem, Elmehøjgård, og kirken, har ligeledes værdi som samling på tværs af det store vejrum: bygningerne er i dialog med hinanden farvemæssigt (kirken og Elmelundegård) og stilhistorisk (Pension Elmely og Elmehøjgård).

Kirkebakkens villaer, især de tre velbevarede villaer på hjørnet af vejen mod syd, har bærende bevaringsværdi som bygninger fra byens nyere udviklingshistorie.

Kirkebakkens vestende har ligeledes bevaringsværdi, idet den fortæller om vejbyens ældste historie.

Her ligger bindingsværkshuse og nedlagt landsbyskole, som vidner om vejføringens alder, og at denne var den oprindelige vej til landsbyens centrale del længere mod nordøst.

Landsbygadens slyngede forløb og den ældre bebyggelse, navnlig bindingsværkshusene, sprøjtehuset og gadekæret, fortæller om den tidlige landsbys struktur og har bærende bevaringsværdi. Mens den statelige Elmehøjgård i første position, højtbeliggende, nærmest kirken med fin trærække og hvidpudset mur ud til landsbygaden, vidner om landsbyhierarki og giver referencer til den nedrevne hovedgård.

Afgrænsning:

Kulturmiljøet omfatter bebyggelsen langs den oprindelige landsbygade inkl. gården på matrikel 17 i nord.

I syd afgrænser primært ejerlavsgrensen gående fra sydøst til nordvest, men friskolen og de tre huse, der ligger lidt for sig i den vestlige ende af Kirkebakken, inkluderes i kulturmiljøet.

Sårbarhedsvurdering:

Den brede Klintevej er i dag et så visuelt og funktionelt adskillende element, at en behandling af dette vejforløb kan overvejes som mulighed for at genskabe landsbyen som en helhed. Husenes oprindelige karakter i byens tre dele er sårbare over for bygnings- og detailændringer. Den yngre strækning med huse langs den tidligere vej til Klinten (Kirkebakken) har sin arkitektoniske styrke i homogeniteten i detaljer og proportioner – de er dog allerede under omdannelse. Elmehøjgård og Pension Elmely er arkitektonisk velbevarede, og dette er en styrke for hele landsbyen - den fremtrædende placering taget i betragtning.

Kirken er godt beskyttet via Kirketilsynsloven, og gravhøjen er fredet.

Fed = beskrivende for dette km.

Unik – Sjælden – **Repræsentativ** – Egnsspecifik – Fungerende – Autentisk - **Historisk kildeværdi**
Oplevelsesværdi – Identitetsværdi – Fortællerværdi – **Diversitet** – **Homogenitet** – Sammenhæng med naturgrundlag

Naturgrundlagets hovedtræk

Elmelunde ligger højt på den sydlige kant af et strøg af randmoræner. Randmorænerne blev skubbet op foran en gletscher, som gled hen over området fra nordøst i sidste istid. Siden blev området overskredet af yngre gletschere, men på trods af, at disse gletschere havde dramatisk landskabsdannende effekt på Møns Klint, så ændrede de ikke meget på landskabets form her ved Elmelunde. Her er det stadig nordøst-isens spor, der kan aflæses i landskabets langstrakte bakkerygge, som buer op mod nordøst.

Den naturskabte, høje beliggenhed betyder, at kirken kan ses over store dele af Møn og tidligere har været benyttet som sømærke.

Landskabelige hovedtræk

Elmelunde ligger højt i landskabet, tæt på Hjertebjerg, som Elmelunde næsten glider sammen med. Der er kun et kort, åbent stykke med marker til adskillelse mellem de to byer. Elmelunde opleves som inddelt i tre dele, og dette understøttes af terrænet. 1: den gamle landsbygade i mellemniveauet beliggende nord-syd. 2: Klintevejen med Pension Elmely, Elmelundegård og den højtbeliggende, hvidkalkede kirke. Kirken kan ses over store dele af Møn, og har tidligere været benyttet som sømærke. 3: bebyggelsen langs den lavtliggende del af Kirkebakken.

Både Elmelunde og Hjertebjerg – sandsynligvis Hjertebjerg - hentyder til en middelalderlig skov, som ikke længere findes i området.

Kulturhistoriske hovedtræk

Landsbyen strakte sig oprindeligt fra nord til kirken i syd, men efterhånden som ny bebyggelse fra 1800-tallets slutning blev lagt langs Klintevejen - den vigtige øst-vestforbindelse på Møn - blev denne nye retning lige så kendetegnende for byen. I 1960'erne fik Klintevejen et nyt forløb: midt mellem den gamle landsby i nord og den yngre landevejsby i syd. Mange opdager ikke, at der er andet i dag.

Elmelunde er repræsentativ for de mønske landsbyers udvikling fra 1880 til i dag, idet flere af landsbyens elementer er bevaret: smedjen, gadekæret, friskolen, samt nogle velbevarede gårde. Disse elementer afspejler fremvækst og sammenlægning, forandringer eller nedlæggelser af institutioner og erhverv.

Forhistorie

Gravhøjen på kirkegården udgør det ældste fortidsminde omkring Elmelunde. Da Nationalmuseets berejser i 1880 besøgte kirken, hørte han gamle efterretninger om, at man ved at grave i højen var stødt på gammelt murværk. Dette fik berejseren til at konkludere, at det ikke drejede sig om en

gravhøj, men snarere om fundamenterne til fx et rundt tårn.

Men om efterretningerne er sande, kan kun en moderne udgravning afklare.

Selve kirken er den ældste på Møn, opført omkring år 1100. Af den oprindelige romanske kirke er kun midterpartiet med triumfmur og langmure bevaret, de andre dele er senere tilbygninger, opført gennem tiden, senest omkring år 1700. Antallet af benyttede byggematerialer er meget speciel, idet der er benyttet kridt- og frådsten, granit, flint og myremalm, foruden brændte munkesten. Kirken er rigt udsmykket med kalkmalerier fra omkring år 1500 af Elmelundeværkstedet, der ligeledes har udsmykket Keldby og Fanefjord kirker. Malerierne blev blotlagt i 1887 ved Nationalmuseets konservator.

Nyere tid

Elmelundegård – i folkemunde kaldet Elmelunde Slot - var i renæssancen lenssåde og kongelig ladegård. Bygningen skal have bestået af et omfattende bindingsværk i to stokværk. Heraf ses i dag kun spor af gårdens haveanlæg. Elmelunde Slot blev nedrevet i 1697.

Ved den eksisterende Elmelundegård, beliggende nord for kirken, findes spor af fiskedamme, som har været brugt i driften af Elmelunde Slot. Elmelundegård er også i dag et anseligt byggeri.

Trap Danmark, 1955, opregner følgende institutioner i Elmelunde sogn: en friskole, et alderdomshjem, en præstegård, et forsamlingshus, et sportsanlæg samt yderligere tre skoler. Friskolen opstod i andelsbevægelsens tid i 1882 som alternativ til de traditionelle landsbyskoler. Bygningen ligger Kirkebakken 9 og er i karakteristisk længeform med plads til skolestue, have og legeplads. Friskolen var i funktion frem til 1967. Efterfølgende blev der etableret en børnehave, nu er bygningen beboelse.

Som led i centraliseringen af kommunernes funktioner på landet blev de små skoler nedlagt. På Østmøn blev de samlet til Østmøns Forbundsskole, indviet i 1964. I 1968 fik skolen sit nye navn – Hjertebjerg Skolen og ligger i nabolandsbyen. Sportsanlægget, der nævnes i Trap, blev inddraget til skolens byggegrund, der i øvrigt bestod af præstegårdsjord. Lige overfor Hjertebjergskolen ligger landsbyens gamle rytterskole. Bygningen er i dag meget ombygget, men sandstenstavlen ses stadig.

Hjertebjerg Forsamlingshus, Klintevej 207, fra 1897 var som friskolen en del af den æra, hvor fællesskab om idræt og oplysning, blev en del af landbolivet. Forsamlingshusets form og funktion er bevaret som lokalt samlingssted.

Alderdomshjemmet Elmelundehøj, Kirkebakken 39, blev opført i 1950'erne over for kirken. Tidspunktet og oprettelsen afspejler blandt andet afviklingen af landbruget, idet både mekaniseringen og sammenlægningen af småbrug forandrede muligheden for aftægt. Plejehjemmet Elmelundehøj lukkede i 1989, og i 1992 åbnede Pension Elmelundehøj dørene for overnattende turister. Det er i særdeleshed et hovedtræk for kystnære områder med omfattende turisme, at større bygninger – institutioner eller private boliger – ombygges til pensionat eller bed and breakfast.

Arkitektur

Det altdominerende element i byprofilet er kirken – helt forrest i billedet, når man betragter byen fra øst, og bagest, set fra vest. Kirken ligger højt på bakken, bag kirkemuren, og området foran er stort - med fuldt overblik over det dybtliggende alderdomshjem med tilhørende parkeringsareal foran.

To store gårde ligger forholdsvis nær vejen og samler rummet en smule i nord. Den gennemgående hvide farve: på kirkegårdsmuren, gavlen på Kirkebakken 24 og Elmelundehøjgårds brede gavlkvist afgrænser ligeledes visuelt dette meget åbne rum midt i landsbyen.

Kirken er et markant fixpunkt også indenfor byens rammer – kirketårnet dukker op i flere kig, når man færdes i byen, men set fra den oprindelige landsbygade i nord er det gravhøjen og den rundbuede portal med et flot træ ved sin side, der danner fixpunkt for kigget.

Over for kirken ligger det tidligere alderdomshjem, nu Pension Elmely. Det ligger lavt og er lidt mere tilbagetrukket, men udgør alligevel en dominerende bygning i landsbysammenhængen. Set fra villaerne ved Kirkebakken ligger det til gengæld højt og er værdigt tilbagetrukket med indkørsel op til den symmetrisk opbyggede hovedfacade.

Villaerne på Kirkebakken er bygget indenfor de første tiår af 1900-tallet og står særligt homogent i landsbysammenhængen - både hvad angår stil og beliggenhed på grunden. Særligt flot står de hvidmalede villaer på hjørnet af vejen mod syd - de har bevaret det meste af den oprindelige detaljering.

Elmehøjgård ligger højt i terrænet, først i landsbygaden, og de store, velproportionerede bygninger vidner om position i lokalsamfundet. Arkitektur, position og topografi går således fint i spænd. Langs gårdens længe ud til landsbygaden står mur og en træække og angiver retnings skiftet fra Klintevejens øst-vest til landsbygadens retning stik nord.

I den efterfølgende del af den oprindelige landsby følges landsbygadens forløb af mindre huse i nær kontakt med gadelinjen, og særligt et hus må fremhæves for de fine stynede vejtræer foran huset. Gaden slår et let slag østover på vejen gennem byen, så nogle af småhusene lukker for det lange blik. Idet man bevæger sig frem, viger de til side, og et nyt landsbybillede står frem. I landsbyens nordlige ende åbnes husrækken på vestsiden med kig til gadekær og marker, og det stigende terræn danner en hindring for det lange udsyn og slutter sig om byen. En gård beliggende nede for enden af landsbygaden - egentlig udenfor byskiltet - runder landsbyen visuelt af.